

TEOLINGVISTIKADA DINIY DISKURSNING PRAGMATIK VA KOGNITIV XUSUSIYATLARI: RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA SHAROITIDA YANGI YONDASHUV

Nurullayeva Zulhumor Sidamatovna

University of Business and Science Toshkent filiali "Ijtimoiy-gumanitar fanlar"
kafedrasi dotsenti v.b., falsafa fanlari doktori (PhD).

Alimova Sevara Alimovna

University of Business and Science Toshkent filiali
Davolash ishi yo'nalishi 24\05 guruhi talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20556503>

Annotatsiya: Mazkur maqolada teolingvistika doirasida diniy diskursning pragmatik va kognitiv xususiyatlari raqamli kommunikatsiya sharoitida tahlil qilinadi. Tadqiqotda diniy nutqning ta'sirchanlik mexanizmlari, ma'no hosil qilish usullari hamda auditoriyaga yo'naltirilganlik jihatlari yoritilgan. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar va interaktiv media ta'sirida diniy diskursning qisqarish, soddalashish, vizuallashish va interaktivlashish kabi yangi xususiyatlari ochib berilgan. Natijada diniy diskursda baholash, undash, ishontirish va identitetni mustahkamlashga xizmat qiluvchi kommunikativ strategiyalar ustuvor ekani asoslandi.

Kalit so'zlar: teolingvistika, diniy diskurs, pragmatika, kognitiv tahlil, raqamli kommunikatsiya, diniy metafora, diskurs strategiyasi, diniy identitet, media nutq, auditoriya

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda teolingvistika til va din o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadigan fanlararo yo'nalish sifatida tobora muhimlashib bormoqda. Bu soha diniy tajriba, e'tiqod, marosim, muqaddaslik va diniy identitetning til orqali qanday ifodalanishini tahlil qiladi. So'nggi yillarda diniy tilni

faqat matn yoki terminologiya doirasida emas, balki diskurs, kommunikatsiya va kognitiv model sifatida o'rganishga qiziqish kuchaydi.

Diniy diskurs o'z mohiyatiga ko'ra oddiy axborot almashinuvi emas. U baholash, yo'naltirish, undash, taskin berish, qadriyat shakllantirish va jamoaviy ongni mustahkamlash vazifalarini bajaradi. Shu bois diniy nutqning pragmatik qatlami, ya'ni uning tinglovchi yoki o'quvchiga qanday ta'sir ko'rsatishi, qanday kommunikativ niyatni amalga oshirishi, qanday pozitsiyani mustahkamlashi alohida ilmiy ahamiyatga ega. Rus tilshunosligidagi diniy diskurs bo'yicha metodologik tadqiqotlar ham diniy nutqni qadriyatlar, janrlar va strategiyalar tizimi sifatida ko'rib chiqadi.[1]

Bundan tashqari, diniy diskursning kognitiv tomoni ham muhimdir. Chunki diniy ma'no ko'pincha bevosita emas, balki metafora, ramz, konseptual tasvir va mental modellar orqali shakllanadi. "Nur", "yo'l", "qalb", "poklanish", "haqiqat", "sabr" kabi birliklar ko'plab diniy an'analarda faqat lug'aviy ma'no bermaydi, balki butun bir ma'naviy-kognitiv maydonni tashkil etadi. Kognitiv lingvistika doirasida diniy tilni o'rganish bo'yicha zamonaviy adabiyotlar aynan shu qatlamni asosiy tahlil obyekti sifatida ilgari suradi.[2]

Muammoning yana bir dolzarb tomoni raqamli kommunikatsiya bilan bog'liq. Internet va ijtimoiy tarmoqlar diniy muloqotning yangi maydonini yaratdi. Bugun diniy mazmun post, storis, reel, podkast, onlayn ma'ruza, savol-javob platformasi va kommentariya shaklida tarqalmoqda. Bu esa diniy tilning strukturasi, auditoriyaga moslashuvi, uslubiy shakli va pragmatik yukini o'zgartirmoqda. Shunday sharoitda teolingvistika diniy diskursning yangi media makonidagi xususiyatlarini qayta ko'rib chiqishi zarur.

Mazkur maqolaning maqsadi teolingvistik nuqtai nazardan diniy diskursning pragmatik va kognitiv xususiyatlarini tahlil qilish hamda raqamli kommunikatsiya sharoitida yuzaga kelayotgan yangi diskursiv belgilarni aniqlashdan iborat.

Metodlar

Tadqiqotda bir necha metodologik yondashuv uyg'un holda qo'llanildi. Birinchi metod sifatida diskurs tahlili tanlandi. Mazkur metod diniy nutqning faqat til birliklarini emas, balki uning ijtimoiy vaziyati, kommunikativ maqsadi, adresant va adresat o'rtasidagi munosabati, janr xususiyatlari hamda institutsional yoki noinstitutsional tabiatini aniqlash imkonini beradi. Diniy diskursni metodologik jihatdan tavsiflovchi ishlarda aynan shu ko'p qatlamlilik uning muhim belgisi sifatida ko'rsatiladi.

Ikkinchi metod sifatida pragmatik yondashuv qo'llandi. U orqali diniy nutqdagi murojaat shakllari, buyruq va undov konstruktsiyalari, baholovchi birliklar, presuppozitsiyalar, implikaturalar va ishontirish strategiyalari tahlil qilindi. Pragmatik yondashuv diniy diskursning faqat "nima deyilyapti" emas, balki "nima maqsadda deyilyapti" degan savolga javob topishga yordam beradi. Diniy diskursdagi undovchanlik, nasihat va da'vat unsurlari haqidagi tadqiqotlar bu metodning samaradorligini ko'rsatadi.

Uchinchi metod sifatida kognitiv-semantik tahlil tanlandi. Ushbu yondashuv diniy nutqda konseptual metaforalar, ramziy birliklar, freymlar, konseptlar va mental sxemalarning ishlash mexanizmini aniqlashga qaratildi. Kognitiv lingvistika doirasida diniy tilni o'rganish bo'yicha zamonaviy manbalar diniy ma'noning ko'pincha tanaviy tajriba, ijtimoiy tasavvur va madaniy modellarga tayangan holda qurilishini ko'rsatadi.

To'rtinchi metod sifatida qiyosiy-tahliliy yondashuvdan foydalanildi. Bunda an'anaviy diniy nutq shakllari bilan raqamli diniy kommunikatsiya shakllari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar umumlashtirildi. Mazkur metod yordamida diniy diskursning media muhiti ta'sirida qanday o'zgarayotgani nazariy asosda talqin qilindi.

Natijalar

Tahlil natijalari diniy diskursning pragmatik jihatdan kuchli yo'naltirilgan nutq shakli ekanini ko'rsatdi. Diniy muloqotda axborot berish vazifasi ko'pincha baholash, ogohlantirish, taskin berish, da'vat qilish, ezgulikka undash va jamoaviy

birdamlikni mustahkamlash bilan birga kechadi. Shuning uchun diniy nutqni neytral yoki faqat tasvirlovchi diskurs deb bo'lmaydi; u deyarli har doim ma'lum aksiologik va kommunikativ pozitsiyani ilgari suradi.

Pragmatik tahlil shuni ko'rsatdiki, diniy diskursda presuppozitsiya juda faol ishlaydi. Nutq subyekti ko'pincha umumiy e'tiqodiy yoki axloqiy bilim fondi mavjudligini taxmin qiladi va shu asosda murakkab dalillashsiz ham kuchli ta'sirchanlikka erishadi. Masalan, sabr, tavba, rahmat, hidoyat, gunoh kabi birliklar ko'p hollarda izohsiz qo'llanadi, chunki ular jamoaviy xotirada oldindan tanish va qabul qilingan konseptlar sifatida mavjud bo'ladi. Bu holat diniy diskursda semantik iqtisod va pragmatik zichlikni kuchaytiradi.[4]

Kognitiv tahlil natijalariga ko'ra, diniy diskursning markazida konseptual metaforalar turadi. Diniy mazmunning katta qismi abstrakt bo'lgani sababli u ko'pincha seziladigan, tasavvur qilinadigan va tajribada uchraydigan obrazlar orqali ifodalanadi. "Hayot yo'l", "haqiqat nur", "gunoh yuk", "qalb makon", "poklanish tozalanish" kabi kognitiv modellar diniy fikrni idrok etishni osonlashtiradi. Bu holat diniy diskursning kognitiv tashkil topishida metafora va ramzlarning markaziy o'rin tutishini ko'rsatadi.

Natijalar diniy diskursning identitet yaratish funksiyasi ham kuchli ekanini ko'rsatdi. Diniy nutq ko'pincha "biz" va "ular" oppozitsiyasini, jamoaga mansublik hissini, e'tiqodiy birdamlikni va umumiy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Institutsional diniy diskursda bu jihat marosimiy va normativ shaklda namoyon bo'lsa, ommabop media diskursda u ko'proq motivatsion, hissiy va qisqa formulalar orqali ifodalanadi.

Raqamli kommunikatsiya sharoitida diniy diskursning bir necha yangi belgisi aniqlandi. Birinchidan, diskurs qisqa va segmentlashgan shaklga o'tadi. Ikkinchidan, vizual komponentlar – rasm, video, subtitrlar, emoji, dizayn – matnning ma'nosini to'ldiradi. Uchinchidan, interaktivlik kuchayadi, ya'ni tinglovchi yoki o'quvchi bir vaqtning o'zida sharhlovchi, savol beruvchi va baholovchi subyektga aylanadi. To'rtinchidan, diniy nutq auditoriya yoshiga, platforma formatiga va

media tezligiga mos ravishda soddalashadi. Bu esa diniy diskursning yangi pragmatik formatlarini shakllantiradi.[3]

Shuningdek, raqamli muhitda diniy diskursning emotsionallik darajasi ortishi kuzatiladi. Qisqa mediaformalar ko'pincha kuchli baholash, tezkor undash, hissiy murojaat va sarlavhali ta'sirchan iboralarni talab qiladi. Natijada diniy nutqda chuqur talqin o'rini ayrim hollarda tez qabul qilinadigan, oson esda qoladigan, lekin qisqa formulalar egallashi mumkin. Bu esa diniy ma'noning ommaviylashuvi bilan birga uning soddalashuvi xavfini ham yuzaga keltiradi.

Muxokama

Olingan natijalar teolingvistika doirasida diniy diskursni faqat leksik yoki terminologik hodisa sifatida emas, balki ko'p qatlamli kommunikativ tizim sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi. Diniy nutqning pragmatik tomoni uning maqsadga yo'naltirilganligida, ya'ni ishontirish, baholash, nazorat qilish, tasalli berish yoki birdamlik yaratish funksiyalarida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda diniy diskurs boshqa institutsional diskurs turlari bilan mushtaraklikka ega bo'lsa-da, muqaddaslik va aksiologik yadro mavjudligi bilan ulardan farqlanadi.

Kognitiv nuqtai nazardan diniy diskursni o'rganish diniy tilning chuqur ma'no mexanizmlarini ochishga yordam beradi. Chunki diniy mazmun ko'pincha formal ta'riflar orqali emas, balki tasavvur uyg'otuvchi konseptual modellar orqali ongga kiradi. Shu bois diniy tilni tahlil qilishda metafora, freym, konsept va mental makonlar nazariyasi juda samarali bo'lishi mumkin. Zamonaviy kognitiv lingvistika bo'yicha manbalar diniy tilda tajriba, agency, embodied cognition va symbolization kabi tushunchalarning keng qo'llanayotganini ko'rsatadi.

Raqamli kommunikatsiya diniy diskursning tabiiy rivojiga yangi omil sifatida ta'sir qilmoqda. An'anaviy va'z yoki diniy matn odatda izchil, ketma-ket va batafsil shaklda tuzilgan bo'lsa, raqamli diniy nutq ko'proq fragmentar, reaksion, tezkor va ko'p kodli bo'ladi. Bu yerda matn, tasvir, audio va emoji birgalikda ma'no hosil qiladi. Shuning uchun raqamli diniy diskursni o'rganishda klassik filologik

yondashuv yetarli bo'lmay, multimodal va media-diskurs tahlili ham zarur bo'ladi.[5]

Yana bir muhim jihat shundaki, raqamli muhitda diniy nutqning ommaboplashuvi uning normativligi va talqinlar xilma-xilligini bir vaqtning o'zida kuchaytiradi. Bir tomondan, bu diniy bilimlarning keng auditoriyaga tez yetib borishini ta'minlaydi. Ikkinchi tomondan, qisqalik va soddalashtirish tufayli chuqur ma'no qatlamlari yo'qolishi, kontekstdan uzilish yoki noto'g'ri pragmatik talqinlar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli teolingvistik tadqiqotlar kelgusida raqamli diniy kommunikatsiyaning sifat mezonlari, ta'sirchanlik usullari va interpretatsion xavflarini yanada chuqur o'rganishi lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, teolingvistika diniy diskursni tushunishda samarali fanlararo platforma hisoblanadi. Diniy diskursning pragmatik xususiyatlari uning baholovchi, undovchi, ishontiruvchi va birdamlik yaratuvchi tabiatida namoyon bo'ladi. Kognitiv xususiyatlari esa metafora, ramz, konsept va presuppozitsiyalar asosida diniy ma'no qanday qurilishini ko'rsatadi. Raqamli kommunikatsiya esa diniy nutqqa yangi tezlik, yangi janr, yangi format va yangi auditoriya modeli olib kirdi. Bu holat teolingvistik tadqiqotlarda diniy diskursni media, pragmatika va kognitiv yondashuvlar kesishmasida o'rganish zarurligini kuchaytiradi.

Kelgusida teolingvistika doirasida diniy diskursning multimodal xususiyatlari, qisqa videoformatlardagi diniy nutq, yoshlar auditoriyasiga moslashgan diniy til, onlayn savol-javob janrlarining pragmatik modeli va sun'iy intellekt vositalarida diniy matnlarning talqin qilinishi kabi yo'nalishlar alohida ilmiy izlanishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кожемякин Е. А. Религиозным дискурс: методология исследования //Nomothetika: Философия. Социология. Право. – 2011. – Т. 15. – №. 2 (97). – С. 32-47.

2. Richardson, P. Cognitive Linguistics and Religious Language: An Introduction / P. Richardson, Ch. M. Mueller, S. Pihlaja. – 1st ed. – Routledge, 2021. – 172 p.
3. The Routledge Handbook of Language and Religion / ed. by Stephen Pihlaja, Helen Ringrow. – 1st ed. – London; New York: Routledge, 2024. – 448 p.
4. Кондратенко Е. Н. Прагматический аспект религиозно-идеологической лексики //Теория языка и межкультурная коммуникация. – 2020. – №. 3 (38). – С. 11.
5. Казиева А. М. Концептуализация дискурса ислама в современной России: когнитивно-прагматический аспект //Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2024. – Т. 17. – №. 11. – С. 4186-4191.